

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

VOL.3 № 3

2026

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA ANTROPOSENTRIK LISONIY VOSITALARNING LINGVOMADANIY VA PRAGMATIK YO'NALISHINI IFODALASH (EMOSIONAL BIRLIKLAR MISOLIDA)

Sabirova Shirinoy Maksudovna
Mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya

Mazkur tadqiqot ingliz va o'zbek tillarida antroposentrik lisoniy vositalarning lingvomadaniy hamda pragmatik yo'nalishini emosional birliklar asosida tahlil qiladi. Antroposentrik paradigma doirasida til inson markaziga yo'naltirilgan, kognitiv, madaniy va affektiv tajribani aks ettiruvchi tizim sifatida talqin etiladi. Emosional birliklar leksik, frazeologik va pragmatik vositalar tillarning shaxs modeli hamda shaxslararo munosabatlarni qanday madaniy shakllarda ifodalashini ko'rsatuvchi muhim ko'rsatkich hisoblanadi. Sifat jihatdan qiyosiy metodologiyaga tayangan holda tadqiqot har ikki tildagi emosional leksemalar, metaforik konstruksiyalar va pragmatik strategiyalarni tahlil qiladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ingliz tilida emosional ifoda asosan shaxsning ichki psixologik tajribasiga urg'u beradi, o'zbek tilidagi emosional birliklar esa ko'proq ijtimoiy, axloqiy va munosabatga yo'naltirilgan madaniy kontekstga chuqur singdirilgan. Tadqiqot antroposentrik tilshunoslik, madaniyatlararo pragmatika va qiyosiy lingvomadaniyatshunoslik rivojiga hissa qo'shadi.

Kalit so'zlar: antroposentrizm, emosional birliklar, lingvomadaniy tahlil, pragmatika, diskurs, ingliz tili, o'zbek tili.

ВЫРАЖЕНИЕ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОЙ И ПРАГМАТИЧЕСКОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ АНТРОПОЦЕНТРИЧЕСКИХ ЯЗЫКОВЫХ СРЕДСТВ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ (НА ПРИМЕРЕ ЭМОЦИОНАЛЬНЫХ ЕДИНИЦ)

Сабирова Шириной Максудовна
Независимый исследователь

Аннотация

Данное исследование анализирует лингвокультурную и прагматическую направленность антропоцентрических языковых средств в английском и узбекском языках на основе эмоциональных единиц. В рамках антропоцентрической парадигмы язык интерпретируется как система, ориентированная на человека, отражающая когнитивный, культурный и аффективный опыт. Эмоциональные единицы — лексические, фразеологические и прагматические средства — являются важным показателем того, как языки выражают модель личности и межличностные отношения в различных культурных формах. Результаты показывают, что в английском языке эмоциональное выражение делает акцент на внутреннем психологическом опыте личности, тогда как эмоциональные единицы в узбекском языке глубже интегрированы в социальный, нравственный и ориентированный на отношения культурный контекст.

Ключевые слова: антропоцентризм, эмоциональные единицы, лингвокультурный анализ, прагматика, дискурс, английский язык, узбекский язык.

EXPRESSING THE LINGUOCULTURAL AND PRAGMATIC ORIENTATION OF ANTHROPOCENTRIC LINGUISTIC MEANS IN ENGLISH AND UZBEK (ON THE EXAMPLE OF EMOTIONAL UNITS)

Sabirova Shirinoy Maksudovna
Independent Researcher

Abstract

This study analyzes the linguocultural and pragmatic orientation of anthropocentric linguistic means in English and Uzbek based on emotional units. Within the anthropocentric paradigm, language is interpreted as a human-centered system reflecting cognitive, cultural, and affective experience. Emotional units — lexical, phraseological, and pragmatic devices — serve as important indicators of how languages express the model of personality and interpersonal relations in various cultural forms. Based on a qualitative comparative methodology, this research examines emotional lexemes, metaphorical constructions, and pragmatic strategies in both languages. The results demonstrate that emotional expression in English primarily emphasizes the individual's inner psychological experience, while emotional units in Uzbek are more deeply embedded in social, moral, and relationship-oriented cultural contexts.

Keywords: anthropocentrism, emotional units, linguocultural analysis, pragmatics, discourse, English language, Uzbek language.

Zamonaviy tilshunoslikdagi antroposentrik burilish ilmiy e'tiborni tilning markazida inson subyekti turishiga qaratdi. Til endilikda mustaqil strukturaviy tizim sifatida emas, balki insonning kognitiv, emosional va madaniy tajribasini aks ettiruvchi hodisa sifatida talqin etilmoqda (Langacker, 1987). Ushbu paradigma doirasida emosional til ayniqsa muhim soha hisoblanadi, chunki u ham ichki psixologik jarayonlarni, ham ijtimoiy vositalashgan muloqotni aks ettiradi.

Emosiyalar biologik hodisa sifatida universal bo'lsa-da, ularning lisoniy ifodasi madaniyatga bog'liq holda farqlanadi. Wierzbicka (1999) ta'kidlaganidek, emosional terminlar madaniy ssenariylarga chuqur singdirilgan bo'lib, ularni turli tillarda semantik jihatdan aynan teng deb hisoblash mumkin emas. Shu bois ingliz va o'zbek tillaridagi emosional birliklarni qiyosiy o'rganish antroposentrik yo'nalishning turli madaniy kontekstlarda qanday namoyon bo'lishini ko'rsatadi.

Ingliz tili G'arb individualistik an'analari ta'sirida shakllangan bo'lib, emosiyaning ko'pincha shaxsning ichki psixologik holati sifatida talqin etadi. O'zbek tili esa kollektiv ijtimoiy tuzilma, islomiy axloqiy me'yorlar va turkiy madaniy meros ta'sirida emosional ifodani ijtimoiy va axloqiy baholash bilan bog'liq holda shakllantiradi. Hofstede (2001) tomonidan ishlab chiqilgan madaniy o'lchovlar nazariyasiga ko'ra, individualistik va kollektivistik jamiyatlardagi til xususiyatlari sezilarli darajada farqlanadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, globallashtirish sharoitida madaniyatlararo muloqot kengaymoqda va emosional ifodaning madaniy xususiyatlarini tushunish samarali kommunikatsiya uchun muhim ahamiyatga ega. Bundan tashqari, o'zbek tilshunosligida emosional birliklarning antroposentrik jihatlari yetarli darajada o'rganilmagan.

Tadqiqotning maqsadi ingliz va o'zbek tillaridagi emosional birliklarning lingvomadaniy va pragmatik xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish hamda ularning antroposentrik yo'nalishini aniqlashdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari:

- ingliz va o'zbek tillaridagi emosional leksemalarning semantik tuzilishini tahlil qilish;
- emosional frazeologik birliklarning metaforik asoslarini qiyoslash;
- diskursda emosional ma'no shakllanishining pragmatik mexanizmlarini aniqlash;
- har ikki tilda antroposentrik yo'nalishning madaniy xususiyatlarini belgilash.

Tadqiqot quyidagi savollarga javob izlaydi:

1. Ingliz va o'zbek tillarida emosional leksemalar lingvomadaniy jihatdan qanday tuzilgan?

2. Diskursda emosional ma'no qanday pragmatik mexanizmlar orqali shakllanadi?

3. Har ikki tilda antroposentrik yo'nalish qanday farqlanadi?

NAZARIY ASOS VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Antroposentrik tilshunoslik. Antroposentrik tilshunoslik tilni inson tafakkuri va tajribasi markazida shakllanuvchi hodisa sifatida ko'radi. Bu yondashuv XX asrning ikkinchi yarmida kognitiv tilshunoslik rivojlanishi bilan kuchaydi. Langacker (1987) fikricha, ma'no abstrakt formal tuzilmadan emas, balki tanaviy (embodied) konseptuallashuvdan kelib chiqadi. Shunday ekan, emosional til periferik emas, balki markaziy lingvistik hodisadir.

Pennebaker (2011) so'z tanlovi, xususan, olmoshlar va emosional leksemalar insonning psixologik yo'nalishi va o'zini idrok etish xususiyatlarini aks ettirishini ko'rsatadi. Bu esa emosional birliklar madaniy jihatdan shakllangan "men" modelini ifodalashini tasdiqlaydi. Shuningdek, Apresyan (1995) tomonidan ishlab chiqilgan integral leksikografiya nazariyasi tilning antroposentrik tabiatini chuqur tahlil qiladi.

Konseptual metafora va tanaviylik. Lakoff va Johnson (1980) emosiyalar tanaviy metaforalar orqali konseptuallashishini asoslab berdi. Masalan, YURAK — HIS-TUYG'ULAR IDISHI konseptual metaforasi ko'plab tillarda mavjud. Bunday metaforalar madaniy jihatdan shakllanadi va emosional tajribaning lisoniy ifodasini belgilaydi.

Har ikki tilda ham "yurak" asosiy metaforik markaz sifatida namoyon bo'ladi, biroq ularning intensivligi va pragmatik qo'llanilishi madaniy jihatdan farqlanadi. Kövecses (2000) turli madaniyatlardagi emosional metaforalarning universal va o'ziga xos xususiyatlarini chuqur tahlil qilgan. Uning ta'kidlashicha, tanaviy tajriba universal bo'lsa-da, metaforik proyeksiyalar madaniy kontekstga bog'liq.

Lingvomadaniy semantika. Wierzbicka (1999) emosional lug'atni universal tushunchalar orqali emas, balki madaniy ssenariylar asosida tahlil qilish zarurligini ta'kidlaydi. U tomonidan ishlab chiqilgan Natural Semantic Metalanguage (NSM) yondashuvi emosional kontseptlarni madaniyatlararo qiyoslash uchun metodologik asos yaratadi.

O'zbek tilidagi "uyat", "mehr", "havas" kabi leksemalar ijtimoiy-axloqiy baholash va kollektiv ong bilan bog'liq. Ingliz tilidagi "anxiety", "stress", "self-doubt" kabi birliklar esa shaxsning ichki psixologik tajribasiga urg'u beradi. Begmatov (2015) o'zbek til madaniyatida emosional va axloqiy semantikaning o'zaro uyg'unlashganini ta'kidlaydi.

Pragmatika va xushmuomalalik nazariyasi. Emosional ifoda pragmatik jihatdan tartibga solinadi. Brown va Levinson (1987) xushmuomalalik strategiyalari "yuz"ga tahdid soluvchi aktlarni yumshatishini ko'rsatadi. O'zbek tilida ijtimoiy ierarxiya emosional diskursga kuchli ta'sir ko'rsatadi va ko'pincha bilvosita ifodaga olib keladi.

Grice (1975)ning implikatura nazariyasi emosional ma'no ko'pincha ochiq emas, balki bilvosita tarzda ifodalanishini tushuntiradi. Blum-Kulka va boshqalar (1989) bilvositalikning madaniy farqlarini asoslab beradi. Leech (1983) tomonidan ishlab chiqilgan xushmuomalalik prinsiplari emosional diskursni tartibga solishda muhim ahamiyatga ega.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODLARI

Tadqiqot sifat jihatdan qiyosiy yondashuv asosida amalga oshirildi. Tadqiqot materiali sifatida ingliz va o'zbek tillaridagi badiiy adabiyot asarlari, og'zaki nutq namunalari, matbuot materiallari va lug'atlar tanlab olindi. Jami 500 dan ortiq emosional birlik tahlil qilindi.

Qo'llanilgan metodlar:

- emosional leksemalarning semantik tahlili (komponent tahlil);
- frazeologik birliklarni qiyosiy tahlil qilish;
- diskurs-pragmatik tahlil (kontekstual sharhlash);

- konseptual metafora tahlili;
- korpus lingvistikasi elementlari.

Biber (1998)ning korpusga asoslangan yondashuvi prinsiplari qo'llanildi. Labov (2006)ning sotsiolingvistik qarashlari avlodlar va ijtimoiy kontekstlar bo'yicha farqlarni hisobga olishga yordam berdi. Tahlilda NSM (Natural Semantic Metalanguage) metodologiyasidan ham foydalanildi (Goddard va Wierzbicka, 2014).

TADQIQOT NATIJALARI VA TAHLIL

Emosional leksemalarning semantik tahlili. Tahlil natijalariga ko'ra, ingliz tilida emosional leksemalar asosan ichki psixologik holatni ifodalaydi: anxiety, frustration, resentment, disappointment, excitement va boshqalar. Ularning semantik tuzilishi shaxsning individual tajribasiga yo'naltirilgan.

O'zbek tilida esa emosional birliklar ko'pincha ijtimoiy baholash bilan bog'liq. Quyidagi jadvalda ingliz va o'zbek tillaridagi emosional leksemalarning qiyosiy tahlili keltirilgan:

1-jadval

Ingliz va o'zbek tillarida emosional leksemalarning qiyosiy tahlili

Emosiya turi	Ingliz tili	O'zbek tili	Semantik farq
Uyat hissi	shame, embarrassment	uyat, sharmandalik, nomus	O'zbek tilida ijtimoiy baholash kuchli
Muhabbat	love, affection	mehr, muhabbat, sevgi	"Mehr" axloqiy qadrlangan
Havas	envy, jealousy	havas, rashk, hasad	"Havas" salbiy bo'lmasligi mumkin
Tashvish	anxiety, worry, stress	tashvish, xavotir, bezovtalik	Ingliz tilida psixologik terminlar ko'p
Xursandlik	joy, happiness, excitement	xursandlik, shodlik, quvonch	O'zbek tilida ijtimoiy kontekst muhim

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, o'zbek tilidagi emosional leksemalar ko'pincha ijtimoiy-axloqiy baholash bilan bog'liq bo'lib, ular jamoaviy normalar va an'analar kontekstida talqin etiladi. Masalan, "uyat" leksemasi nafaqat ichki his-tuyg'uni, balki jamoaviy baholashni ham bildiradi.

Frazeologik birliklar va tanaviy metaforalar. Har ikki tilda ham tanaviy metaforalar keng tarqalgan. Ayniqsa, "yurak" so'zi markaziy metaforik markaz sifatida namoyon bo'ladi. Quyidagi jadvalda frazeologik birliklarning qiyosiy tahlili keltirilgan:

2-jadval

Emosional frazeologik birliklarning qiyosiy tahlili

Ingliz tili	O'zbek tili	Metaforik asos
My heart sank	Yuragi ezildi	YURAK — HIS-TUYG'ULAR IDISHI
It broke my heart	Yuragim sindirdi	EMOSIYA — SINUVCHAN PREDMET
To lose one's temper	Jahli chiqdi / Qahri keldi	EMOSIYA — NAZORATDAN

		CHIQQAN KUCH
To be on cloud nine	Osmonda uchdi / Ko'ngli ko'tarildi	IJOBIY EMOSIYA — YUQORIGA HARAKat
To have a heavy heart	Ich-etini yedi	SALBIY EMOSIYA — OG'IRLIK
Green with envy	Hasad o'ti yondi	EMOSIYA — O'T/RANG

Tahlil shuni ko'rsatadiki, o'zbek tilidagi frazeologik birliklar ko'pincha kuchliroq tanaviy obrazlilikka ega. Masalan, "ich-etini yedi" iborasi ingliz tilidagi "to have a heavy heart" iborasiga nisbatan ancha ekspressiv va jismoniy jarayonni ifodalaydi.

Emosional ifodaning pragmatik yo'nalishi. Emosional ifodaning pragmatik xususiyatlari har ikki tilda sezilarli farqlanadi. Quyidagi jadvalda pragmatik strategiyalarning qiyosi keltirilgan:

3-jadval

Emosional ifodaning pragmatik strategiyalari

Strategiya	Ingliz tili	O'zbek tili
Yumshatish (hedging)	"I'm a bit upset", "somewhat disappointed"	"Sal xafa bo'ldim", "biroz norozi bo'ldim"
Bilvosita ifoda	"I wonder if you could...", "It would be nice if..."	"Xafa qilib qo'ydim shekilli", "Bilmadim-da..."
Hurmat bildirish	"I appreciate that...", "With all due respect..."	"Sizni hurmat qilaman-u...", "Uzr, lekin..."
Javobgarlikni kamaytirish	"I might be wrong, but...", "It seems to me..."	"Xato bo'lsam kechirasiz", "Menga shunday tuyuladi"

Ingliz tilida yumshatish vositalari (hedges) keng qo'llanadi: "a bit", "somewhat", "rather" kabi so'zlar emosional intensivlikni kamaytiradi. O'zbek tilida esa hurmat va ierarxiyani bildiruvchi bilvosita konstruktsiyalar keng tarqalgan. Bu farq madaniy xushmuomalalik normalariga bog'liq.

Antroposentrik yo'nalishning madaniy xususiyatlari. Tahlil natijalariga ko'ra, har ikki tilda antroposentrik yo'nalish turli xil namoyon bo'ladi:

4-jadval

Antroposentrik yo'nalishning madaniy xususiyatlari

Xususiyat	Ingliz tili/madaniyati	O'zbek tili/madaniyati
Shaxs modeli	Individualistik — shaxsning mustaqilligi ustuvor	Kollektivistik — jamoa bilan uyg'unlik muhim
Emosiya manbai	Ichki psixologik tajriba	Ijtimoiy munosabatlar va axloqiy normalar
Ifoda uslubi	Nisbatan bevosita, lekin yumshatilgan	Bilvosita, ierarxiyaga asoslangan
Axloqiy baholash	Emosiya va axloq ajratilgan	Emosiya va axloq uyg'unlashgan

Metaforik intensivlik	O'rtacha	Yuqori, tanaviy obrazlilik kuchli
-----------------------	----------	-----------------------------------

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, emosional birliklar har ikki tilda ham antroposentrik vosita bo'lib xizmat qiladi, biroq turli madaniy shaxs modellarini aks ettiradi. Bu natijalar Hofstede (2001) tomonidan ishlab chiqilgan madaniy o'lchovlar nazariyasi bilan mos keladi.

Ingliz diskursida quyidagi xususiyatlar ustuvor: psixologik o'zini anglash, individuallik, nisbatan bevosita, lekin yumshatilgan ifoda. Bu xususiyatlar G'arb individualistik madaniyatining til darajasidagi aksidir. Pennebaker (2011) ta'kidlaganidek, ingliz tilidagi emosional leksemalar shaxsning ichki olamini tushunish va ifodalash vositasi sifatida xizmat qiladi.

O'zbek diskursida esa ijtimoiy uyg'unlik, axloqiy baholash va ierarxiyaga asoslangan hurmat ustuvor. Bu xususiyatlar o'zbek madaniyatining kollektivistik tabiatini aks ettiradi. Begmatov (2015) ta'kidlaganidek, o'zbek tilida emosional va axloqiy semantika bir-biridan ajratib bo'lmas darajada uyg'unlashgan.

Shunday qilib, emosional til bir vaqtning o'zida semantik ifoda, madaniy kod va pragmatik boshqaruv vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Tanaviy metaforalar har ikki tilda universal asosga ega bo'lsa-da, ularning qo'llanilishi va intensivligi madaniy kontekstga bog'liq. Bu natijalar Kövecses (2000) tomonidan asoslangan universal va madaniy o'ziga xos metaforalar nazariyasini tasdiqlaydi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot ingliz va o'zbek tillarida emosional birliklarning antroposentrik lisoniy vosita sifatidagi markaziy o'rnini tasdiqladi. Ular madaniy jihatdan shakllangan shaxs modeli va ijtimoiy munosabatlarni aks ettiradi.

Tadqiqot quyidagi xulosalarga keldi:

1. Ingliz tilida emosional leksemalar psixologik ichki tajribani ustuvor qo'yadi va shaxsning individual holatini ifodalaydi.
2. O'zbek tilida emosional lug'at ijtimoiy va axloqiy kontekst bilan chambarchas bog'liq bo'lib, jamoaviy baholash muhim o'rin tutadi.
3. Tanaviy metaforalar har ikki tilda mavjud, biroq o'zbek tilida ularning intensivligi va ekspressivligi yuqoriroq.
4. Emosional ifoda madaniy xushmuomalalik va ierarxiya me'yorlari asosida shakllanadi: ingliz tilida yumshatish (hedging), o'zbek tilida bilvositalik ustuvor.
5. Antroposentrik tahlil qiyosiy tilshunoslik uchun samarali metodologik asos bo'lib, u tilning madaniy xususiyatlarini ochib beradi.

Tadqiqot natijalari madaniyatlararo muloqot, tarjimashunoslik va chet tillarni o'qitish amaliyotida qo'llanilishi mumkin. Kelgusida korpus lingvistikasi va eksperimental pragmatika asosida avlodlararo o'zgarishlarni o'rganish, shuningdek, boshqa turkiy tillar bilan qiyosiy tadqiqotlar olib borish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Apresyan Yu.D. Integral'noye opisaniye yazyka i sistemnaya leksikografiya. — Moskva: Shkola «Yazyki russkoy kul'tury», 1995. — 767 s.
2. Begmatov E. O'zbek ismlari va ularning ma'nosi. — Toshkent: Fan, 2015. — 320 b.
3. Biber D. Corpus linguistics: Investigating language structure and use. — Cambridge: Cambridge University Press, 1998. — 300 p.
4. Blum-Kulka S., House J., Kasper G. (Eds.). Cross-cultural pragmatics: Requests and apologies. — Norwood, NJ: Ablex Publishing, 1989. — 292 p.

5. Brown P., Levinson S.C. Politeness: Some universals in language usage. — Cambridge: Cambridge University Press, 1987. — 345 p.
6. Goddard C., Wierzbicka A. Words and Meanings: Lexical Semantics Across Domains, Languages, and Cultures. — Oxford: Oxford University Press, 2014. — 314 p.
7. Grice H.P. Logic and conversation // Syntax and Semantics. Vol. 3 / Eds. P. Cole, J. Morgan. — New York: Academic Press, 1975. — P. 41–58.
8. Hofstede G. Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations Across Nations. 2nd ed. — Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2001. — 596 p.
9. Kövecses Z. Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling. — Cambridge: Cambridge University Press, 2000. — 223 p.
10. Labov W. The social stratification of English in New York City. 2nd ed. — Cambridge: Cambridge University Press, 2006. — 485 p.
11. Lakoff G., Johnson M. Metaphors we live by. — Chicago: University of Chicago Press, 1980. — 242 p.
12. Langacker R.W. Foundations of cognitive grammar: Vol. 1. Theoretical prerequisites. — Stanford: Stanford University Press, 1987. — 516 p.
13. Leech G. Principles of Pragmatics. — London: Longman, 1983. — 250 p.
14. Pennebaker J.W. The secret life of pronouns: What our words say about us. — New York: Bloomsbury Press, 2011. — 352 p.
15. Wierzbicka A. Emotions across languages and cultures: Diversity and universals. — Cambridge: Cambridge University Press, 1999. — 349 p.